

"אלה מסעי" - מסע ומסה

"מסע הרבנים" למושבות בעין העיתונות

דוד מלמד

חלוצים יהודים בדרכם להקים
התיישבות, ראשית המאה ה-20
(ארכיון המושבה האמריקנית,
ספריית הקונגרס)

משה קלייערס מטבריה, הרב ברוך מרקוס מחיפה, הרב בן ציון ידלר מירושלים ("מגיד מישרים") שהיה מתכנן המסע, הרב אליהו מרדכי זוננפלד והרב י' גרינברג מיפו. המסע הוגדר כמסע התעוררות לקירוב לבבות, ונועד למנוע את הקרע שהחל להיווצר בין בני "היישוב הישן" ובני "היישוב החדש". במכתב שפרסמו הרבנים ובחוברת שנדפסה לסקירת המסע (ר' להלן) נכתב כי המסע נועד ל"הרמת קרן היהדות באה"ק ת"ו [ארץ הקודש תיבנה ותכונן]". במהלך המסע ביקרו הרבנים במשך כחודש ימים ב-26 יישובים חדשים בצפון הארץ, שאותם הקימו אנשי העלייה הראשונה והעלייה השנייה. הרבנים הנכבדים נסעו בעגלות, היטלטלו בקרונות רכבת ובסירה, ולא חסכו מאמץ כדי להיפגש עם אנשי המושבות. לימים סופר כי ביציאה למסע אמר הרב קוק, שביקש לעורכו עוד בעשור הקודם: "היום הזה יום גדול הוא לנו, יום י"ט מרחשון תרע"ד,

בשנים האחרונות זוכה "מסע הרבנים למושבות", שנערך לפני מאה שנים בדיוק, להתעוררות מחודשת בקרב הציבור. פורסמו מחדש כתבי רבנים שבמרכזם עומד המסע, נכתבו ספרי ילדים בנושא, נערכים סיורים לשחזורו של המסע, ומופצים מחקרים, מאמרים ומצגות על אודותיו ("בית הרב קוק" בירושלים פעיל מאוד בנושא).

יום היסטורי לגאולה, או החמצה?

"מסע הרבנים" החל בי"ט בחשוון ונמשך עד י"ז בכסלו תרע"ד (סתיו 1913). את המסע ערכו עשרה רבנים חרדים ובראשם הרב א"י הכהן קוק, שהיה אז רב העיר יפו והמושבות, והרב חיים זוננפלד – מנהיג העדה החרדית בירושלים. אליהם הצטרפו הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ והרב יעקב משה חרל"פ מירושלים, הרב אברהם לייב זילברמן מצפת, הרב

דוד מלמד הוא כותב ותיק ב"עתמו"ל ובכתבי עת ומוספים ספרותיים. מחבר הספר "אור ראשון: סיפוריה של ראשית העיתונות העברית" (1996), וספרים נוספים.

ראשי הרבנים ב"מסע המושבות", מימין: הרב חרל"פ, הרב קוק (בשבתו ביפו) והרב זוננפלד

רחוקים הייתה מועטה. ד"ר יוסי אבנרי, המדריך קבוצות בעקבות המסע, ציין כי "מסע הרבנים, באופן כללי, לא עלה יפה [...] הרבנים לא הצליחו להחזיר אנשים בתשובה וגם לא הצליחו לקיים דו-שיח מתמשך עם המתיישבים. במבט לאחור, רבים הפכו את זה לרגע מוצלח, אבל זה לא נכון. בגדול זו הייתה החמצה" (י' אטינגר, כשהכופרים היו כופרים [והקנאים היו קנאים], "הארץ", 30.10.2007).

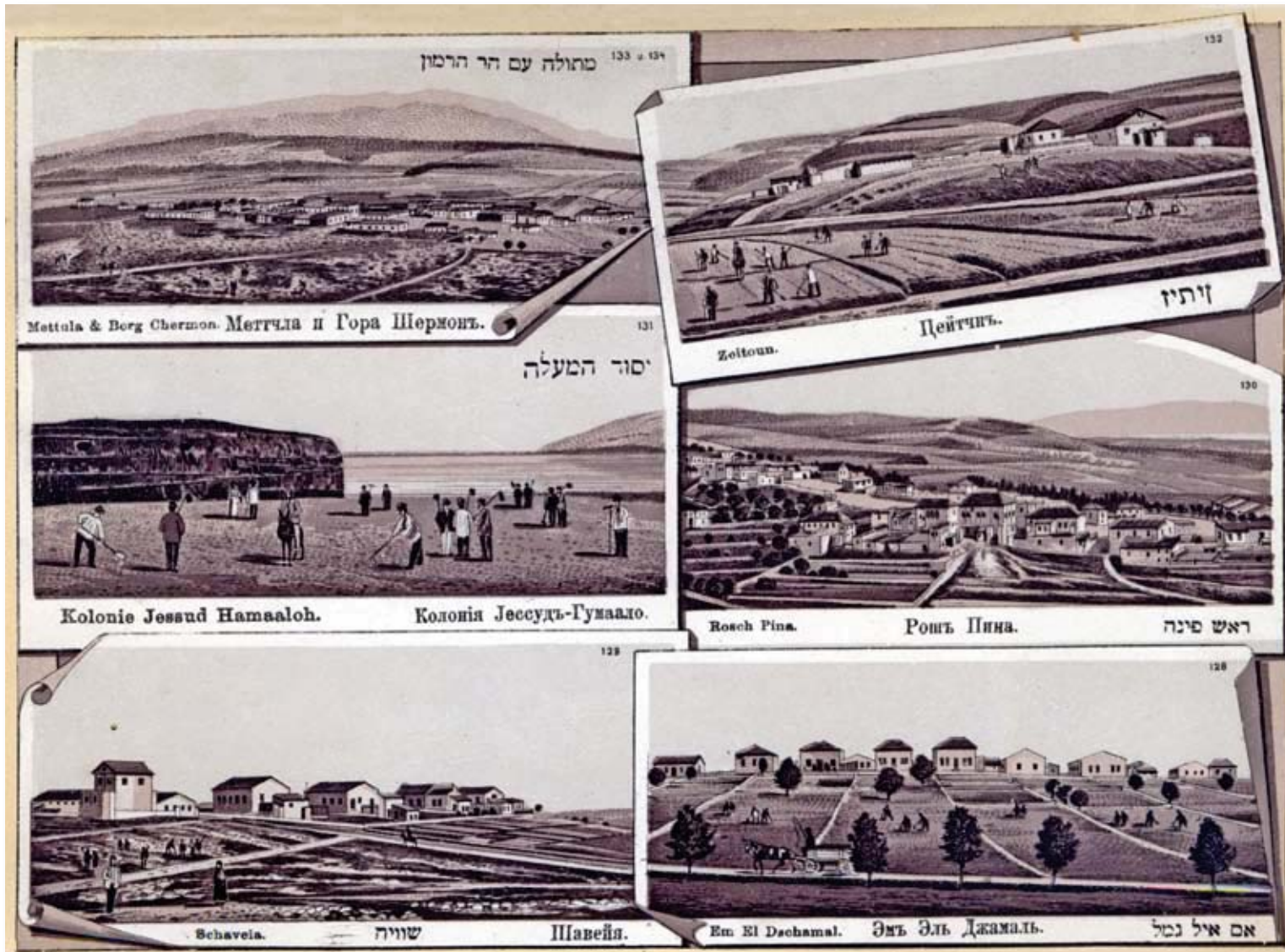
"הרשף הישראלי" והמחסור הרוחני

שנתיים לאחר המסע, בימי מלחמת העולם הראשונה, נדפסה בגרמניה החוברת "אלה מסעי". חוברת זו נועדה להציג את המסע ואת מצב המושבות מזווית הראייה של משתתפיו. המוציא לאור היה הרב יונתן בנימין הלוי הורוויץ, שהשתתף בעצמו במסע. במבוא פורטו ההכנות, שמות הרבנים וקורות חייהם, ובנספחים צוטטו התכתבויות שקדמו למסע ודברים שאמרו המשתתפים לבני היישובים. את ההקדמה כתב הרב קוק, ובין השאר הגדיר בה את מטרת הנסיעה: "לחדור אל עומק הלב של הפועל הצעיר, שאעפ"י שחלק ממנו שבו הוא בידי דעות זרות אשר נסתעפו מהשפעה נכריה, בכל זה חי גם בו אותו הרשף הישראלי, שבגעת בו יד רצויה ורוח נאמן, ישוב והיה לאור ישראל ולשלהבת קודש". במכתב לרב הורוויץ ניסח הרב קוק את המטרה בדרך שונה: "לפקח על עיני הדת והיהדות בכלל שמה, ובפרט לשום דרך סלולה בתיקון ענין התרומות ומעשרות ולהציל את הרבים מאיסור טבלים". נוסח הדברים האורתודוקסי נועד לסבר את אוזנם של הרב זוננפלד ויתר הרבנים, אולם ברור שמטרת הרב קוק הייתה מעבר לכך: להפגיש את בני היישוב החדש עם אנשי היישוב הישן כדי לשבר את המחיצות המתגבהות ביניהם בשל היעדר המגע האישי. בהקדמה ל"אלה מסעי" ציין הרב קוק כי "החלק התורני יושב הערים ערי הקודש, מיסוד היישוב הישן, נתרחק מהיישוב החדש ושיאפותיו" וכי שיאפתם להתבצר בקדושה גרמה ל"ריחוק רעיון וריחוק מקום בין אחים הצריכים שילוב ידים לכל מפעל ועבודה".

יירשם לעד בדברי ימי הגאולה של האומה" (ש' אבידור הכהן, איש נגד הזרם, תל אביב 2002, עמ' 24).

הרב קוק העריך את מפעלם של חלוצי העלייה השנייה וראה בהם חוליה חשובה בתהליך הגאולה. הוא יזם את המסע במאמץ לקרבם אל הדת, והצליח לרתום גם אחדים מרבני היישוב הישן להשתתף במשימה. ועד "פקידי ואמרכלי ערי הקדש" מאמסטרדם (פקוא"מ), שהרב הורוויץ היה נציגו בירושלים, דאג למימון. במסעם ביקרו הרבנים במישור החוף הצפוני, בגליל התחתון ובאצבע הגליל. ש' אבידור הכהן כתב שכאשר הרב קוק הגיע לדגניה "ביקש להיפגש עם אהרן דוד גורדון, שאת מאמריו קרא ב'הפועל הצעיר'. אבל, אמרו לו שגורדון יצא לבלות עם הפועלים בשדות. צער רב הצטער על כך. 'יש לו נשמה גדולה' – לחש לר' יעקב משה – 'ועם שיבתו לאלקי ישראל היה אפשר להשיב רבים עמו, כי השפעתו גדולה ודבריו נקראים ומתקבלים'" (שם, עמ' 59). הרב צבי יהודה קוק, בנו של הראי"ה קוק, העיר על כך כי שנים קודם לכן בא א"ד גורדון "כמה פעמים [...] לבית ברחובות לעת תפילת מנחה ומעריב ומקשיב לדבריו" (שם, עמ' 847).

בסיכום המסע אמר הרב קוק: "באנו בשעה מאוחרת מעט, אבל לא מאוחרת לגמרי". הרבנים שאפו לקיים מסעות נוספים מסוג זה פעם או פעמיים בשנה, אך בשל פרוץ מלחמת העולם הראשונה לא יצאה כוונתם אל הפועל. בשנים 1923 ו-1927 נערכו שני מסעות רבנים נוספים ביוזמת הרב קוק. במסע הראשון התקבלו הרבנים בכל מקום בכבוד, דרשו על חיי הדת ועל החינוך, דאגו לקיום המצוות התלויות בארץ, ואף האזינו לבעיות שהעלו המתיישבים. אולם המסע נחל הצלחה חלקית בלבד: במושבות העלייה הראשונה התקבלו דברי הרבנים באהדה, אך ביישובי העלייה השנייה, שבהם הייתה זיקת רוב המתיישבים לדת פחותה – הייתה קבלת הפנים מסויגת. אמנם סופר שבמקומות רבים הסתיימו המפגשים בריקודים של הפועלים והאיכרים עם הרבנים וכי הם זכו ל"כבוד מלכים מאן מלכי רבנן", כדברי הרב ידלר, אך הצלחתם בקירוב

מושבות בתמיכת הברון רוטשילד בצפון הארץ, מתוך ספרון משנת 1900 בקירוב (ארכיון התמונות יד בן צבי)

אזכור קצר למסע הרבנים נמצא בעיתון "המצפה", שבועון עברי שראה אור בקרקוב שבפולין בשנים 1904-1914 בעריכת שמעון מנחם לאזר. העיתון היה בעל אופי ציוני-דתי, ונחשב לביטאון הבלתי רשמי של "המזרחי" בגליציה. במדור "השבוע" מיום ו' בכסלו תרע"ד נכתב: "רבני ארץ-ישראל סובבים יחד בכל מושבות הגליל, להחזיר את הפועלים והאיכרים בתשובה ולחזק בהם את הרגש הדתי". עיתון אחר שהזכיר את המסע היה "מוריה", עיתון שהופיע בירושלים והיה בעל אוריינטציה ירושלמית-חרדית. ביום 29.12.1913 סיפר העיתון כי "בשבת קודש שעבר דרש בבית-הכנסת הגדול 'בית יעקב' הר"ר בן-ציון ידלר, על דבר נסיעת הרבנים בגליל, שהוא גם היה אחד מחברי הנסיעה הזאת. המון רב נאסף אל בית הכנסת לשמוע את הדרשה המעניינת הזאת. הרב הדרשן הביע את שביעות רצונם של הרבנים מהנסיעה בכלל, וכי ברוב המקומות נתקבלו בכבוד גדול ויפעלו את הפעולה הרצויה ביחוד בדבר המצוות התלויות בארץ, ומזה יש לראות כי עם ישראל עודנו חי, וכי עוד יחיה על פי תורתו הכתובה והמסורה". העיתון מביא גם

עד מהרה התברר לרבנים, כפי שמסופר ב"אלה מסעי", כי לציבור שאותו באו לבקר ולגאול יש בעיות כלכליות קשות: "לא נוכל מבלי להזכיר בשברון לב, כי רבים רבים מאכרי אחינו בהמושבות התאונו מרה באזנינו כי מצב פרנסתם לקוי מאד וזקוק לרחמים מרובים. ודעת לנבון נקל, כי המחסור החומרי הזה כורך גם הוא אחריו מחסור רוחני נורא. ועל שלומי אמוני ישראל המצוה הזאת, להושיט את העזרה הכלכלית לאחינו האכרים המחוננים את עפרות ארצנו בעוני ודוחק".

אלא שההתלהבות מן המסע לא חדרה אל העיתונות העברית באותה עת. מסע הרבנים אינו מוזכר ברוב העיתונים, אולי בגלל העיסוק הרב בשני נושאים שהעסיקו אז את העולם היהודי: עלילת הדם של "משפט בייליס" ברוסיה, ו"מלחמת השפות" העזה בארץ על הנהגת הלימוד בעברית במוסדות החינוך. כפי שהודה ה"סוקר" בעיתון "הזמן" שהופיע בוויילנה: "מפני קול המונו של משפט בייליס לא נשמע קול הקוריספונדינטים שלי ומכתביהם נחו כל העת סגורים בשלם על משכבם אתי בקופסתי, וידי לא נגעה בהם".

מורי בית הספר ביבנאל – "בי"ס היותר גרוע ובלתי משוכלל בכל הגליל", 1915 (ארכיון "ביתמונה")

ביטאונה של הסתדרות הפועלים העברים, לא היסס לתאר את המסע באור שלילי ולהציגו ככישלון של הרבנים למול החלוצים הפעלתנים. ביום 26.12.1913 נכתב בו: "ועדת הרבנים שנסעה במושבות הגליל להכניס בהן תיקונים דתיים ולהעמידן על טהרת הקודש, לא פגשה תשומת לב מרובה בגליל התחתון. האיכרים והפועלים שבגליל התחתון, עסוקים הם יותר מדי בעבודה, בחרישה ובזריעה, בהגנה על נפשם ועל רכושם ואין לבם נתון כלל לשמוע את 'שבט המוסר' של הרב קוק ובני לווייתו. וכך שבו להם הרבנים כלעומת שבאו, תקן לא תקנו והצלח לא הצליחו בשליחותם".

העיתון מרחיב כדוגמה על המושבה יבנאל, שנוסדה כתריסר שנים קודם המסע, ואינו בורר במילים על הרבנים:

ביבנאל מצאו להם מקום להתגדר בו, התנפלו על בית הספר המקומי ועל החינוך הפרוע השורר בו, הבטיחו להם לאיכרים לייסד תלמוד תורה בעזרתם של נדיבים ידועים, ולדבר זה מצאו גם אוזן קשבת, בעיקר בין החרדים שבאיכרים, וצריך להודות, שכאן יש קצת סכנה בדבר. בית הספר ביבנאל יצאו לו מוניטין כבי"ס היותר גרוע ובלתי משוכלל בכל הגליל, ואולי גם בכל ארץ ישראל. לא רק שאינו מצטיין בתור בית-ספר ספרי, אלא גם מצדו החינוכי בכלל עומד הוא על מדרגה נמוכה מאוד. ואין פלא, איפוא, אם תושבי יבנאל מתייחסים לבית ספרם זה ביחס שלילי ופסימי. המצב הזה של בית הספר שהולך ונמשך כבר זמן ידוע מבלי שיתקנו אותו, או שישתדלו לכה"פ [לכל הפחות] לתקנו, גרר אחריו את ה'חדר' המתקיים על יד בית הספר ביבנאל, חדר ששפת הלימוד בו היא אמנם השפה העברית, אולם בכל זאת הרי אין זה יותר מ'חדר' עם כל הפרימיטיביות שלו ובכל תוכנו ובצורתו. והמצב הזה, מי יודע, אם לא יגרור אחריו גם את תלמוד התורה של החרדים אשר ידחוק את רגלי ביה"ס לגמרי.

כאז כן עתה, הכול תלוי בזווית הראייה של העיתונאים, הכותבים בהתאם לנטיות לבם ולהשקפתם האידאולוגית. אין ספק שיוזמתם, מאמציהם וכוונותיהם של הרבנים ראויים להערכה רבה גם היום, אף שהשקפותיהם היו שונות.

את דברי הדרשן שאינו מסתיר את החרגים: "הוא הזכיר גם את האחדים ממושבה מגדל שבאו לטבריה ביום-השבת, ואמר כי אין אלה אלא פרטים בודדים ומהם אין להביא ראיה, בשעה שהרוב שמעו וקבלו את דברי הרבנים".

עיתון אורתודוקסי נוסף, "המודיע", שהופיע בפולטבה, פרסם ביום 28.11.1913 את דבריו של "בן ירושלים" המגדיר את המטרות באורח שונה ומצמצם יותר: "מטרת הנסיעה שלושה דברים: א. לייסד מקוואות בהמושבות שצריכות מקוואות. ב. למנות שובי"ם [שוחטים ובודקים] באלו שלא נמלא עדיין החיסרון הזה. ג. ולסדר תקנות למנוע חלול שבת. תקוותנו כי אתחלתא טובה זו תפתח פתח לחיזוק הדת בהמושבות, וכל בני הישוב הישן שמחים על הצעדים החדשים האלה, יתן ה' ויצליח בעדם". כאן נגלה השוני בין המטרות שעליהן מצביעים משתתפי המסע, ושניתן להן ביטוי בעיתונים השונים.

נקודת מבט נוספת אפשר לראות בדחיקת המסע לשוליים והפחתת חשיבותו בתודעה החרדית. בספר "עמודא דנהורא", שכתב ר' משה בלויא כ-20 שנה לאחר המסע ובו תיאר את קורות חייו של הרב יוסף חיים זוננפלד בפירוט רב, הוקדשו למסע הרבנים שורות מעטות בלבד. הרב בלויא היה מנהיג העדה החרדית בירושלים, מראשי אגודת ישראל ועורך שבועונה "קול ישראל". בספרו כתב: "שנים אחדות לפני המלחמה נסע מרן זיע"א בלווית עוד רבנים מירושלם אל המושבות החדשות לשקוד על הדת ולעורר את האכרים על מצוות התלויות בארץ ועל שמירת תורה ומצוות ולשקוד בהן על תקנת חיי הצבור הדתיים כגון שובי"ם, מקוה טהרה וכדומה. בכל מקום בואו הראה חיבה עזה וידידות גדולה להעובדים". לפי בלויא, המטרה הייתה דתית בלבד, והרב זוננפלד נסע "בלווית עוד רבנים מירושלם" – ואין זה מקרה שהרב קוק, שתמך בציונות והאמין כי "הישן יתחדש, והחדש יתקדש", אינו מוזכר בשמו.

המסע בראיית ה"נגאלים"

גם מן הצד השני היו שראו את מסע הרבנים באור שונה לחלוטין, ולא התלהבו ממהלכו ומתוצאותיו. "הפועל הצעיר",

לעיון נוסף

1. ש' אבידור הכהן, האיש נגד הזרם, תל אביב 2002, עמ' 21-60.
2. מ' אליאב, "מסע הרבנים למושבות הגליל בשנת תרע"ד (נסיון להידברות ולקחיו)", פרקים בתולדות החברה היהודית בימי-הביניים ובעת החדשה (ספר י' כ"ץ), עורכים: ע' אטקס ו' שלמון, ירושלים תש"ם, עמ' 379-396.
3. ב"צ שפירא (עורך), גנוי ראייה, ז', יומן מסע, ביקור הרבנים במושבות הגליל, חשון-כסליו תרע"ד.
4. י"ב הלוי הורוויץ, אלה מסעי (מהדורה מוערת, ההדרה ומבוא: ה' לויין), מבשרת ציון תשס"א.